

ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА ДЕФОРМАЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО ПРОСТОРУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

УКД 323.29:323.27:323.171](477)

МЕРЕЖІ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ В ПЕРІОД КРИЗИ: ЦИРКУЛЯЦІЯ ЧИ ВІДТВОРЕННЯ?

Т. С. Костюченко, М. І. Винницький

*Національний університет “Кієво-Могилянська академія”
бул. Г. Сковороди, 2, 04655, м. Київ, Україна,
tetiana.kostiuchenko@yahoo.com, mychailo@ukma.kiev.ua*

У статті наведено результати дослідження процесів циркуляції / відтворення серед представників української політичної еліти, зокрема тих, які мають досвід активної діяльності у Комсомолі та КПУ, під час радикальних трансформацій (після Помаранчевої революції). Одним із основних результатів дослідження є виявлення часткової циркуляції та сталості утримання при владі певної групи колишніх комсомольських та партійних активістів, без їхнього повного заміщення представниками інших груп еліт. Дослідження також містить результати аналізу впливовості представників цієї групи у загальній мережі політичної еліти через мережеві показники центральності.

Ключові слова: політична еліта, Помаранчева революція, циркуляція, аналіз соціальних мереж, показники центральності.

Події під назвою “Помаранчева революція”¹ спричинили низку дискусій як серед широкої громадськості та медіа, так і серед академічної спільноти, що частково співзвучні з тими, що мали місце після 1991 року [1; 2]. Дослідники поставили під питання сутність та наслідки того, що відбувалося у Києві на майдані Незалежності, а також в інших містах, а точніше: чи мала місце “революція” – тобто заміна політичної еліти новими представниками правлячого класу, або ж це був *coup d’etat* – тобто передання політичної влади від однієї групи еліти іншій [3; 4]. Більше п’яти років, які минули після того, не продемонстрували так званої циркуляції заміщення у політичній еліті

© Костюченко Т. С., Винницький М. І., 2010

¹ Назву “Помаранчева революція” отримало мирне протистояння громадян проти фальсифікації результатів чергових президентських виборів 2004 р. У грудні 2004 року під тиском суспільних протестів на вулицях українських міст тодішньою владою було вирішено провести повторне голосування, у результаті якого у січні 2005 року президентом України став В. Ющенко, кандидат від опозиції.

[5, с. 113], яка мала би статися, згідно з обіцянками лідерів “помаранчевої команди”.¹ Натомість, є підстави припускати, що ті, хто займав найвищі владні позиції у державі, втримав свій статус після зміни політичного режиму і до сьогодні, тобто відтворення еліт мало місце радше, ніж циркуляція. Зокрема, у цьому таким особам міг допомогти досвід “виживання” та утримання впливовості у період після 1991 року, а також досвід активної діяльності у комсомольських та партійних організаціях республіканського, обласного та місцевого значення.

Отже, у цій статті наведено результати аналізу процесів циркуляції/відтворення політичної еліти у період до та після 2004 р., зокрема, досліджено сталість перебування при владі тих, хто мав досвід активної діяльності у Комсомолі та КПУ до 1991 року. Одним із завдань дослідження було також перевірити зв’язаність цієї групи політичної еліти спільним біографічним досвідом, який дає змогу формувати поле неформальної взаємодії та міжособистісної довіри. Для цього було застосовано аналіз соціальних мереж, який дав змогу побудувати структуру зв’язків між представниками еліти, які залишилися на владних позиціях після 2004 р., а також перевірити потенціал їхньої впливовості у мережі.

У цьому дослідженні термін “політична еліта” відповідає позиційному підходу і включає тих, хто займає найвищі посади у виконавчій та законодавчій гілках влади. Такий підхід дає змогу точніше визначити межі генеральної сукупності та уникнути складнощів із включенням до аналізу так званих “сірих кардиналів”, які мають вплив на владу, але не через формальні можливості своєї посади.

Для оцінки ступеня циркуляції/відтворення у політичній еліті було проаналізовано офіційні біографії представників політичної еліти до та після 2004 року. На основі біографічного аналізу за раніше розробленою методологією дослідження мережі політичної еліти² було проаналізовано взаємозв’язки між колишніми комсомольськими та партійними активістами, які займали і нині займають найвищі владні посади, а крім

² Наприклад, такі слова В. Ющенка в інавгураційній промові на майдані Незалежності у Києві у січні 2005 р.: “Ми створимо демократичний уряд – чесний, професійний та патріотичний... Стіну, що відділяє демократичний уряд від народу, буде зруйновано. Новий уряд буде .. працювати заради людей та країни”.

² Загалом, такий напрям аналізу соціальних мереж бере до уваги т.зв. “мережі приналежності” (affiliation networks), тобто зв’язки між індивідами та організаціями, які формують дворівневу мережу, у якій люди, що займають кілька посад у різних організаціях, є “вузлами”. Дворівневу мережу можна розглядати також в якомусь одному з вимірів, залежно від мети і завдань дослідження зосереджуючи увагу на зв’язках між індивідами через організації, або ж зв’язках між організаціями через індивідів. У роботі над цією статтею було застосовано перший підхід, та аналізувалася мереже індивідів. Повна мережа включала 492 представники політичної еліти на 2007–2009 рр. (депутати ВР України, члени Кабінету Міністрів та секретаріату Президента). За допомогою біографічного аналізу було сформовано базу зв’язків п’яти типів: політичні, економічні, освітні та громадські – за принципом накладання періодів роботи/навчання/входження до одних і тих самих організацій чи установ, а та родинні. Детальний опис та обґрунтування використання аналізу соціальних мереж для дослідження політичної еліти України на основі даних з офіційних біографій представників політичної еліти, а також огляд емпіричних результатів “пілотного” аналізу див. [6].

того, здійснено порівняння їхніх “мережевих” портретів із оцінкою потенційної впливовості завдяки прямим та непрямим зв’язкам [7]. Отже, у межах цієї статті результати аналізу циркуляції політичної еліти поєднано із результатами аналізу мережевих характеристик тієї групи представників еліти на період 2007–2009 рр., які мають досвід активної комсомольської та партійної діяльності у минулому та втримали свої владні позиції після Помаранчевої революції.

Теоретичне обґрунтування та емпіричний аналіз важливості неформальної взаємодії у владних колах наводять у своїх роботах як вітчизняні [8], так і західні дослідники [9; 10; 11]. Так, ключова роль зв’язків в одній із робіт описана через “неформальність як залишок від комунізму” [11, с. 217], в іншій – через практики “блату” як своєрідної валюти, що дає доступ до ресурсів [9]. У пострадянських країнах такий підхід дає змогу “залагоджувати справи” в умовах інституційної нестабільності та швидких соціальних змін.

Хоча відкритим залишається питання сили зв’язку, що ґрунтується на попередній співпраці у партійних організаціях, порівняно із родинними зв’язками або ж зв’язками, що тягнуться від навчання в університеті, емпіричні дослідження виявляють характерну особливість Комсомолу як своєрідного інкубатора для низки представників пострадянської бізнес – та політичної еліт, і, що важливіше, інкубатором, що створював та відтворював мережі зв’язків [12]. Це і дає підстави для використання саме мережевого підходу для визначення, наскільки колишні комсомольські та партійні активісти змогли втриматися при владі в умовах радикальних політичних змін на зразок Помаранчевої революції.

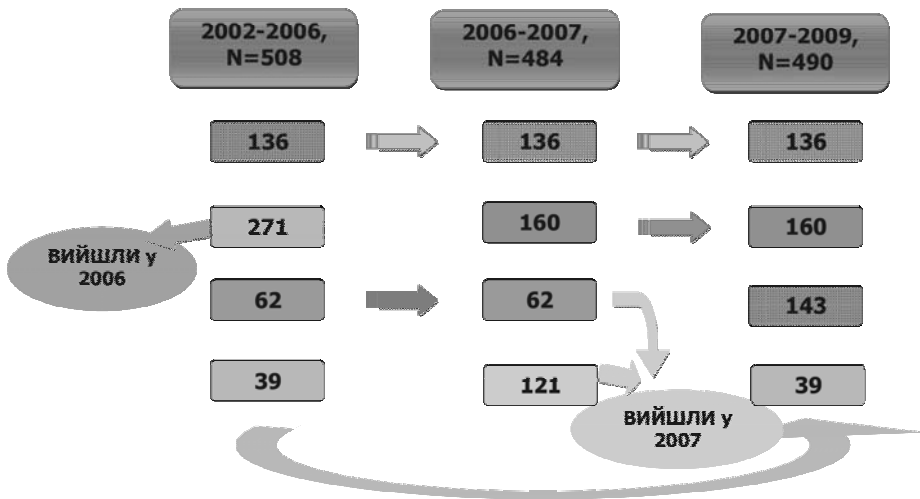

Рис. 1. Циркуляція/відтворення в політичній еліті України у 2002–2009 рр.

На рис. 1 відображені зміни у політичній еліті за період 2002–2009 років, із виділенням кількох груп із тих, хто склав на той час т.зв. еліту періоду президентства Л. Кучми (на рис. 1 це, відповідно, період 2002–2006 рр.): перша група – ті, хто зміг втриматися при владі, незважаючи на Помаранчеву революцію, чергові та позачергові

парламентські вибори (136 осіб), друга – ті, хто відійшов від влади після Помаранчевої революції (271 особа), ще одна група (62 особи) протрималася при владі до 2007 року, але потім теж відійшла, і нарешті, група тих, хто півтора року не був при владі, але потім повернувся до неї у 2007 році після позачергових виборів до Верховної Ради (39 осіб).

Отже, більше половини, а точніше, 54% тих, хто входив до політичної еліти Л. Кучми, вийшли з еліти, принаймні, з посад національного масштабу, але 39% втримали свої позиції. Крім того, після Помаранчевої революції та чергових парламентських виборів 2006 року до політичної еліти увійшов 281 “новачок”, і більше половини цієї групи (160 осіб) зуміли втримати свої позиції, незважаючи на позачергові парламентські вибори, що у 2007 році привели до влади ще 143 “новачка”. Усе це дає підстави стверджувати, що у політичній еліті України відбулася як часткова циркуляція, так і часткове відтворення.

Якщо подивитися тепер на тих представників політичної еліти, які мали певний досвід активної комсомольської/ партійної діяльності до 1991 року, та проаналізувати аналогічну схему циркуляції у середині цієї групи (див. рис. 2), то виявляється, що з загальної кількості у 136 осіб на 2002 рік до 2009 року дійшли тільки 33. У період 2002–2006 років владні позиції покинуло 68 осіб, тобто половина усієї групи. Загалом, відбулося скорочення чисельності цієї групи у політичній еліті з 136 до 80 осіб (приблизно на 40%) протягом семи років ¹.

Тобто, з одного боку, часткова циркуляція все ж таки відбулася і серед тих представників політичної еліти, які, за наведеною на початку статті тезою, мали особливий досвід набуття зв’язків під час своєї комсомольської та/або партійної діяльності до 1991 року. Детальніший аналіз їхніх біографій показує, що серед тих, хто входить до політичної еліти 2007–2009 років, більшість становлять “комсомольці” (44 особи порівняно із 36 колишніми “партійними активістами”), і це є ще більш суттєвим результатом, зважаючи на загальне скорочення чисельності цієї групи у політичній еліті загалом.

Попередні емпіричні дослідження доводять тезу про особливі навички тих, хто мав досвід активної комсомольської діяльності, адаптуватися, мати зиск від соціальних змін, а також використовувати соціальний капітал задля примноження інших видів ресурсів та власної впливовості [14]. Так, неформальна взаємодія між акторами у політичному полі виявляється подібною до ринку, де учасники обмінюються різними видами капіталу. Тоді позиція, чи формальний статус у структурах влади, надає доступ до кількох типів сконцентрованих ресурсів (економічного, репутаційного, адміністративного тощо), яких можна набути саме на певній посаді та обмінювати на інші форми капіталу, через вертикальну та горизонтальну мобільність, тобто змінюючи посади та

¹ Колишні активісти-комсомольці серед політичної еліти 2007 – 2009 рр. суттєво молодші за віком – майже 70% з них мали вік менше 40 років перед розпадом СРСР. Згідно з їхніми біографіями, у 1980-ті дехто був залучений до комсомольської діяльності на підприємствах тоді, коли з’явилися легальні можливості займатися приватним бізнесом та заробляти на цьому гроші (детальніше про минуле т.зв. “українських олігархів” див. [13]). Натомість, група партійних активістів складається з більш досвідчених і старших людей, яким було поза 40 років під час “перебудови”.

долучаючись до все більшої кількості трансакцій та обмінів зобов'язаннями із іншими акторами. Це вимагає забезпечення певної сталості своєї впливовості – принаймні через отримання та втримання певної посади, що, у свою чергу, призводить до формування міжособистісної довіри на основі тривалої співпраці між учасниками взаємодії під час політичної нестабільності.

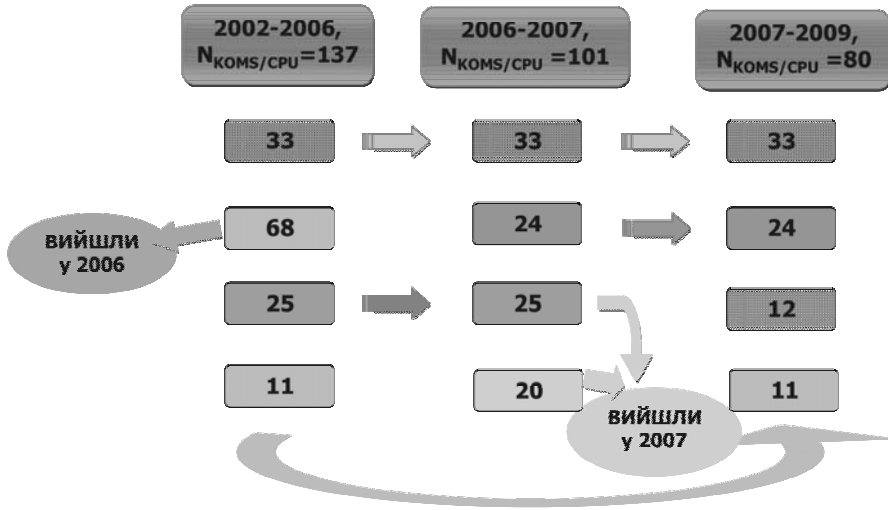

Рис. 2. Циркуляція/відтворення серед представників політичної еліти, які мають досвід активної комсомольської /партійної діяльності, 2002–2009 рр.

Тож, окрім аналізу циркуляції еліт, важливо також дослідити структуру зв'язків між тими, хто входить до нинішньої політичної еліти, тобто "пережив" період змін та втримав владну посаду. Для цього завдання якраз підходить мережевий підхід (аналіз соціальних мереж), який дає змогу побудувати модель неформальної взаємодії між акторами – представниками політичної еліти – та визначити найбільш впливових серед них.

Для визначення рівня потенційної впливовості у мереж були розраховані показники центральності¹, а саме: а) *degree*, б) *betweenness* та в) *eigenvector*, які у різний спосіб демонструють впливовість актора у мережі завдяки: а) кількості прямих, безпосередніх зв'язків із іншими акторами, б) через зв'язкову позицію між щільно зв'язаними підгрупами акторів, та в) зв'язки із іншими дуже "центральними" акторами [15]. Тут ми покладаємось на припущення, що індивід, який має багато зв'язків або ж пов'язує різні підгрупи, може вважатися впливовим у певній спільноті.

Якщо порівняти показники центральності та приналежність до певної політичної сили, то більша частка дуже "центральних" акторів із "комуністичним" минулим входять до фракції Партії Регіонів, а також до "НУ-НС". У табл. 1 наведені показники централь-

¹ Показники, що дають змогу порівняти важливість та впливовість актора завдяки його зв'язкам та зв'язкам між іншими акторами у мережі [15].

ності за трьома різними вимірами: *degree*, *betweeness* та *eigenvector*. Загалом, результати порівняння показників центральності у цій групі представників еліти демонструють, що більш “центральними” у мережі політичної еліти є колишні комсомольці, ніж партійні активісти, а отже їхній потенційний вплив у мережі вищий.

Таблиця 1

Показники центральності у мережі для представників політичної еліти (2007–2009 рр.), які мають досвід активної комсомольської та партійної діяльності до 1991 р.

Ім'я	Фракція	Показник Degree	Ім'я	Фракція	Показник Betweeness	Ім'я	Фракція	Показник Eigenvector
Rybak	PR	57	Rybak	PR	2736,4	Hryniv	BYuT	0,207
Hryniv	BYuT	53	Hryniv	BYuT	1712,8	Rybak	PR	0,133
Tarasiuk	NU-NS	39	Tarasiuk	NU-NS	1467,5	Tarasiuk	NU-NS	0,125
Vashchuk	Lytvyn	39	Vashchuk	Lytvyn	1118,2	Larin	PR	0,091
LytvynVM	Lytvyn	38	Matvienko	NU-NS	1095,8	Filenko	BYuT	0,086
Matvienko	NU-NS	34	Baburin	CPU	1077,9	Turmanov	PR	0,085
Larin	PR	34	Tabachny D	PR	955,3	Bondarenko VD	BYuT	0,072
TabachnykD	PR	32	Larin	PR	919,6	TabachnykD	PR	0,071
Turmanov	PR	32	Efremov	PR	877,7	Vashchuk	Lytvyn	0,070
Kruhlov	PR	32	Lytvyn VM	Lytvyn	812,6	Marmazov	CPU	0,066
KyrylenkoI	BYuT	28	Turmanov	PR	775,5	Kruhlov	PR	0,065
Filenko	BYuT	28	Kruhlov	PR	749,0	Plyushch	NU-NS	0,064
Efremov	PR	27	Symonenko	CPU	672,8	Symonenko	CPU	0,062
Baburin	CPU	26	Skubashevskiyi	PR	614,8	Matvienko	NU-NS	0,060
Symonenko	CPU	25	KyrylenkoI	BYuT	580,8	KyrylenkoI	BYuT	0,056
Kyrylchuk	BYuT	25	Tolstoukhov	PR	579,8	Baburin	CPU	0,054
Potapov	PR	24	Hrach	CPU	556,7	Lytvyn VM	Lytvyn	0,051
Skubashevskiyi	PR	23	Slauta	PR	512,9	Potapov	PR	0,048
Klimov	PR	23	Yedin	PR	496,4	Tolstoukhov	PR	0,043
Pliushch	NU-NS	22	Matveev VI	CPU	448,5	Matveev VG	CPU	0,041

* Показники розраховувалися для усієї генеральної сукупності акторів N=492, тому враховують “мережеві портрети”, наведених у ТОП-20 колишніх “комсомольців” та “партійних активістів”, а отже, їхню потенційну впливовість у всій мережі політичної еліти.

При детальнішому порівнянні видно, що одні актори групи мають високу центральність завдяки і прямим, і непрямим зв'язкам (напр., *Рибак*, *Ващук*, *Тарасюк*,

Ларін), натомість інші є “центральними” тільки в одному чи двох вимірах. Наприклад, *Матвієнко* є центральним за прямими зв’язками та як “зв’язкова ланка” між щільно зв’язаними підгрупами, але його зв’язки, ймовірно, менш впливові – через низьке значення центральності у вимірі *eigenvector*. Натомість, цей показник (*eigenvector*) є значно вищий у акторів *БондаренкоВД* та *Філенко*, хоча за *degree* та *betweenness* їхні прізвища стоять значно нижче за інших або ж і взагалі не потрапляють у ТОП-20. Отже, у цих акторів небагато прямих зв’язків; але ті, що є – то з особами, які самі дуже “центральні” та мають численні прямі зв’язки.

Результати дослідження, наведені у цій статті, показують, що колишні комсомольські та партійні активісти продовжують бути потенційно впливовими у сучасній українській політичній еліті завдяки своїм центральним позиціям у мережі взаємодії – як через прямі, так і через опосередковані зв’язки. До того ж, серед ТОП-20 “центральних” акторів (табл. 1) майже усі – це ті, хто втримався при владі у період політичних змін після 2004 року. Отже, можна певною мірою твердити про важливість мережевих характеристик для втримання при владі у періоди соціальних трансформацій, коли відбувається циркуляція заміщення у політичній еліті. Це твердження частково доводить їхнє уміння адаптуватися до змін, а також сталість неформальної взаємодії серед правлячого класу.

Отже, через 20 років після розпаду СРСР, частину найвищих владних позицій в Україні займають колишні активісти Комсомолу та КПУ, які є досить добре взаємопов’язані через спільний біографічний досвід, і тому мають високі показники центральності, іншими словами – потенційну впливовість у загальній мережі політичної еліті. Функціональність такої моделі мережі, а також значущість певного типу зв’язку з минулого залишається під питанням до закінчення етапу інтерв’ювання представників еліти, який має виявити, зокрема, реальну важливість входження до комсомольських та партійних організацій для набуття навичок формування своєї мережі та утримання зв’язків у період соціальних трансформацій.

Загалом, циркуляція еліт у період радикальних трансформацій може бути набагато суттєвішою, ніж та, що мала місце під час та після Помаранчевої революції. Досить радикальні заяви лідерів “революції” стосовно формування нової влади не призвели до повного заміщення та оновлення політичної еліти. Однією з причин такої сталості української політичної еліти може бути досить розгалужена та щільна мережа зв’язків між представниками “владного класу”, зокрема – можливості прямо чи опосередковано взаємодіяти задля досягнення спільних цілей, наприклад, утримання існуючого розподілу керівних посад та владних повноважень.

-
1. *Kryshchanovskaya O.* (чи потрібен ініціал по батькові? Див., наприклад, п. 9) From Soviet nomenklatura to Russian elite // *Europe Asia Studies*. – 1996. – Vol. 48, № 5. – P. 711–733.
 2. *Lane D.* Transition under Eltsin: the Nomenklatura and Political Elite Circulation / *D. Lane // Political Studies*. – 1997. – Vol. 45, № 5. – P. 855–874.
 3. *Lane D.* The orange revolution: ‘People’s revolution’ or revolutionary coup? / *D. Lane // British Journal of Politics and International Relations*. – 2008. – Vol. 10, № 4, – P. 525–549.

4. *Wilson A.* Ukraine's Orange Revolution / A. Wilson. – New Haven: Yale University Press, 2005. – 256 p.
5. *Higley J.* Elite Power Games and Democratic Politics in Central and Eastern Europe / Dobry, Michel. Democratic and Capitalist Transitions in Eastern Europe / J. Higley, J. Pakulski – Dordrecht: Kluwer Academic Publishers. – 2000. – P. 109–130.
6. *Костюченко Т. С.* Політична еліта України: застосування мережевого підходу для аналізу зв'язків / Т. Костюченко // Наукові записки НаУКМА. Соціологічні науки. – Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”. – 2008. – Т. 83. – С. 8–19.
7. *Костюченко Т. С.* Активні діячі КПУ та комсомолу серед сучасної української політичної еліти: аналіз біографій та зв'язків / Т. Костюченко // Наукові записки НаУКМА. Соціологічні науки. – Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”. – 2009. – С. 49–54.
8. *Голяд І.* (по батькові?) Методологічні проблеми дослідження політичної еліти / І. Голяд // Магістеріум. Вип. 10. Політичні студії. – Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”. – 2002. – С. 4–9.
9. *Ledeneva A. V.* Russia's Economy of Favours: Blat, Networking and Informal Exchange / A. V. Ledeneva. – Cambridge University Press, 1998. – 256 p.
10. *Miller W.* A culture of corruption: coping with government in post-communist Europe / W. Miller, B. Grødeland, T. Y. Koshechkina – Budapest: Central European University Press, 2001 – 370 c.
11. *Grødeland Å.* “Red Mobs”, “Yuppies” and “Lamb Heads”: Informal Networks and Politics in the Czech Republic, Slovenia, Bulgaria and Romania / Å. Grødeland // Europe-Asia Studies. – 2007. – Vol. 59, № 2. – P. 217–252.
12. *Wynnyckyj M.* Institutions and Entrepreneurs: Cultural Evolution in the ‘de novo’ Market Sphere in Post-Soviet Ukraine / M. Wynnyckyj // Неопублікований рукопис дисертації на здобуття наук. ступеня д-ра філософії (PhD), University of Cambridge. – 2003.
13. *Puglisi R.* The rise of the Ukrainian oligarchs / R. Puglisi // Democratization. – 2003. – Vol. 10, № 3 – P. 99–123.
14. *Крыштановская О.* (по батькові?) Анатолия российской элиты / О. Крыштановская – М.: Захаров, 2005. – 382 с.
15. *Scott J.* Social Network Analysis: A Handbook. – London: Sage, 1991. – 222 p.

POLITICAL ELITE NETWORKS DURING PERIOD OF CRISIS: CIRCULATION OR REPRODUCTION?

T. Kostiuchenko, M. Wynnyckyj

*National University of Kyiv-Mohyla Academy,
H. Skovoroda str. 2, Kyiv, 04655, Ukraine,
tetiana.kostiuchenko@yahoo.com, mychailo@ukma.kiev.ua*

This paper contains the results of the analysis of circulation /reproduction within Ukrainian political elite that took place among former Komsomol and CPU activists in particular, due to the seemingly radical political transformations (the Orange Revolution). One of the major finding is that although some elite circulation did occur in the aftermath of the Orange Revolution, former Komsomol and CPU functionaries were not completely replaced by counter-elite, in contrary, their potential of influence might even increased due to the stability of their positions in political power. In addition, the further analysis discovered

whether their network positions make them influential as so-called 'central players' within the overall network of the current Ukrainian political elite.

Keywords: political elite, the Orange Revolution, circulation, social network analysis, centrality measures.

СЕТИ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЭЛИТЫ В ПЕРИОД КРИЗИСА: ЦИРКУЛЯЦИЯ ИЛИ ВОССОЗДАНИЕ?

Т. С. Костюченко, М. И. Винницкий

*Национальный университет Киево-Могилянская академия,
ул. Г. Сковороды, 2, 04655, г. Киев, Украина,
tetiana.kostiuchenko@yahoo.com, mychailo@ukma.kiev.ua*

В статье наведены результаты исследования процессов циркуляции / воссоздания среди представителей украинской политической элиты, в частности тех у кого есть опыт активной деятельности в комсомоле и коммунистической партии во время радикальных трансформаций (после Оранжевой революции). Одним из основных результатов исследования стало выявление частичной циркуляции и стойкости в удержании при власти группы бывших комсомольских и партийных активистов, без их полного замещения представителями других групп элит. В исследовании также наводятся результаты анализа влияния представителей этой группы в общей сети политической элиты через показатели сетевой центральности.

Ключевые слова: политическая элита, Оранжевая революция, циркуляция элит, сетевой анализ, показатели сетевой центральности.

*Стаття прийнята до редколегії 03.05.2010
Прийнята до друку 15.06.2010*